

фії, видатного політолога та соціолога, що започаткував власну наукову школу.

Отже, як бачимо, В. Липинський у 20-х роках ХХ століття був не лише засновником та ідеологом консервативного монархічно-гетьманського руху, а й відіграв важливу роль у науковому житті української еміграції.

1. Дашкевич Я. Феномен В. Липинського та його дослідження (за мисть передмови) // У книзі: Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. — Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ; ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — 704 с. 2. Забаревський М. (Дорошенко Д.) В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. — Відень, 1925 (Аусбург, 1946). 3. Назарук О. В'ячеслав Липинський — відновитель державної ідеології України. — Чикаго, 1926. — 32 с. 4. В. Липинський як ідеолог і політик. — Ужгород, 1931. — 76 с. 5. Скоропис-Йолтуховський О. Пам'яті Липинського. — Ужгород, 1931. 6. Козак М. Життя і діяльність В'ячеслава Липинського // Дзвони. — 1932. — №6. — С. 29 — 35. 7. Кучабський В. Значіння ідей В'ячеслава Липинського // <http://www.lrc.org.ua/lipinsky/zbirnyk/zbirnyk-ua-kuchabsky.html>. 8. Заїкин В. В'ячеслав Липинський як історик // <http://www.lrc.org.ua/lipinsky/zbirnyk/zbirnyk-ua-zaikin.html>. 9. Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії // Дзвони. — 1933. — №6. 10. Босий В. В'ячеслав Липинський — ідеолог української трудової монархії. — Торонто: 3 друкарні Українського робітника, 1951. 11. Пеленський Я. В'ячеслав Липинський // Збірник "Української літературної газети" за 1956 р. — Мюнхен, 1957. — С. 197 — 213. 12. Гришко В., Базилевський М., Коваль П. В'ячеслав Липинський та його творчість. — Нью-Йорк, 1961. 13. Pritsak O. V. Lypynskyj's place in ukrainian intellectual History // *Harward Ukrainian Studies*. — 1985. — Vol. IX. — № 3-4. 14. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 — 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. — К.; Філадельфія, 1994. — 284 с. (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). 15. "Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття", міжнародна науково-практична конференція (1; 2003). Шості читання пам'яті В. Липинського. І Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття". Матеріали конф. / О.П. Самійленко (відп. ред.); Міжрегіональна академія управління персоналом та ін. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. — 150 с.; "Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття". Читання пам'яті В. Липинського (7), міжнародна науково-практична конференція (2; 2004; Луцьк). Сьомі читання пам'яті В. Липинського. ІІ Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття". Матеріали конф. / О.П. Самійленко (відп. ред.); Міжрегіональна академія управління персоналом та ін. — Луцьк: Волинська обласна друкарня,

2004. — 154 с.; В'ячеслав Липинський в історії, теорії і практиці українського державотворення: Матеріали міжнародної конференції, 26-27 квітня 2007 р. / А.Г. Шваб (уклад); Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк: Вежа, 2007. — 569 с.; В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні: Матеріали наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження В. Липинського (29 — 30 березня 2007 р.) / В. Арістова (заг. ред.); Національний транспортний ун-т. — К.: НТУ, 2007. — 72 с.; Філософські семінари. Вип. 6. Матеріали міжкафедального круглого столу, присвяченого 125-річчю з дня народження В.К. Липинського (17 квітня 2007 р.). — Полтава: ПолтНТУ, 2007. — 159 с. 16. Осташко Т. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби // Український історичний журнал (далі — УІЖ). — К., 2007. — № 2. — С. 113 — 130.; Ії ж. Державницький імператив В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. Збірник / Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. — К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2008. — 390 с. — С. 296 — 327.; Гирич І. В'ячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів // У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія "Архів". Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залучський, Х. Пеленська та ін. — Т.1. (А-Ж) / К.: Смолюк, 2003. — 960 с. — С. 83 — 118. 17. Веденєєв Д. Зовнішньополітичні погляди та діяльність В'ячеслава Липинського. — К., 2004. 18. Галушко К.Ю. Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських "правих". — К.: Темпора, 2002. — 288 с.: іл. 19. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. — Прага, 1923. 20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОУ). — Ф.4465, оп.1, спр. 31, арк. 1. 21. ЦДАВОУ. — Ф.4465, оп.1, спр. 31, арк. 5. 22. Там само. — Спр. 32, арк. 1 — 13в. 23. Там само. — Ф. 3859, оп.1, спр.134, арк. 9. 24. Там само. — Арк. 40. 25. Там само. — Ф. 4372, оп.1, спр. 71, арк. 65. 26. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського // У кн: В. Липинський. Архів. — Т.6. — Філадельфія, Пенсільванія, 1973. 27. Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. — 1927. — Ч. 7. 28. Центральний державний історичний архів у Львові (далі — ЦДАІЛ). — Ф. 360, оп.1, спр.10. арк. 2, 3. 29. Там же. — Спр.16, арк. 3, 4. 30. Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. — 1926. — Ч. 50. 31. Бублик Т.В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20 — 30-ті рр. ХХ ст.: Дис...к.ін.: 07.00.01 / Київський університет імені Тараса Шевченка. — К., 1997. — 178 с. 32. Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні. Збірник на пошану Зенона Кузеля. — Париж — Нью-Йорк — Мюнхен — Торонто — Сідней, 1962. 33. Див.: Оляничин Д. Торговельні зносини України з Бреславом у XVIII ст. // Наша культура. — Варшава. — 1935. — Ч.8. — С. 21 — 28; Оляничин Д. Торговельні зносини України з Лейпцігом у XVIII ст. // Наша культура. — Варшава. — 1936. — Ч.10. — С. 34 — 39; Оляничин Д. До історії торгівлі з Балтикою, зокрема Стародуба з Кенігсбергом у XVII і на початку XVIII ст // Записки НТШ. — Т. II. — Львів, 1931. — С. 12 — 13; Оляничин Д. До історії торгівлі України з Кримом 1754 — 1758 рр. // Записки НТШ. — Т.III. — Львів, 1932. — С. 193. 34. ЦДАВОУ. — Ф. 4158, оп. 3, спр. 1, арк. 1. 35. Там само. — Арк. 2. 36. Там само. — Спр. 2, арк. 1 — 3, 6, 14, 53. 37. Там само. — Оп. 4, спр. 3, арк. 53. 38. Там же. — Оп. 3, Спр. 3, арк. 49.

Надійшла до редколегії 27.01.10

І. Петренко, докторант

БАГАТОШЛЮБНІСТЬ У ПОВСЯКДЕННОМУ ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ МІРЯН РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХVІІІ СТ.

У статті досліджено проблему багатошлюбності серед мирян Російської імперії ХVІІІ ст., як один із прикладів порушення шлюбно-сімейних норм. Особливу увагу акцентовано на поширеності цього явища в повсякденних практиках соціуму.

The problem of polygamy among the laymen of the Russian empire in the 18-th century is explored in the article. It was violation of marriage-family relations. The special attention is paid to prevalence of this phenomenon in everyday practices of society.

Через різні обставини приватна сфера, неофіційний побут людей тривалий час залишалися на маргінесах наукових інтересів дослідників. Разом з тим вони становлять собою найважливішу складову існування індивіда, актуальними з точки зору вивчення повсякденного життя соціуму. Без урахування інтимно-особистісної сфери життя людей не може бути відтворена дійсна модель розвитку і функціонування певного суспільства. Слід зазначити, що сім'я є тим мікроскопом кожного соціуму, в якому найвиразніше виявляються міжстатеві стосунки. Ця проблема надзвичайно актуальна для вітчизняної науки, адже в літературі шлюбно-сімейні відносини ранньомодерного суспільства майже не досліджувалися. Проте аналіз шлюбно-сімейних відносин дає можливість зрозуміти не лише суспільні, культурні, моральні цінності минулого, але й деякі закономірності сучасності.

Базовим елементом шлюбу, згідно з церковним ученням, є християнська любов, яка передбачає духовне, а не фізичне начало. Оскільки шлюб являв собою священний союз чоловіка та дружини, який мав тривати все життя, будь-які спроби його розірвання розглядалися священнослужителями як посягання на християнську ідею про єдність сім'ї. Тож Церква за підтримки держави формувала ідеальну модель шлюбної поведінки, пропагуючи позитивність шлюбу, і забороняла розлучення. Однак у реальному житті розлучення подружніх пар були не рідкісним явищем. Одним із найбільш поширених способів припинення шлюбу було визнання його недійсним через багатошлюбність або бігамію, тобто укладання повторного шлюбу за існування першого, законного, не припиненого.

Слід зауважити, що багатошлюбність можна трактувати і як привід для розлучення, і як причину визнання

© Петренко І., 2010

шлюбу недійсним. Дослідники в цьому питанні не дійшли однозначного висновку. Тому, очевидно, ми можемо трактувати це явище як перше, так і друге.

В архівних документах духовних консисторій і правління, до компетенції яких і належали справи про шлюбно-сімейні відносини, збереглося чимало справ, у яких ідеться про багатошлюбність – двоєженство і двоємужжя. Ці неопубліковані джерела містять важливу інформацію про конфліктні моменти життя людей, які виявлялися в судових колізіях. На основі цих документів ми можемо зробити висновки про законслухняність або незаконслухняність, релігійність, особливості суспільної поведінки, щоденне життя людей XVIII ст.

В історіографії шлюбно-сімейні відносини, зокрема багатошлюбність, не були предметом спеціального наукового дослідження. Дана проблема розглядалася фрагментарно, лише в окремих напрямках і аспектах. Однак наша стаття була б не можливою без наявності певної кількості праць, які певною мірою стосуються цього питання. Слід виокремити праці дореволюційних дослідників світського і церковного права В.Ф. Владимирського-Буданова, М.Суворова, І.С. Бердникова, О.Павлова [2; 21; 1; 16] та ін. Названі вчені лише розглядали багатошлюбність як привід для визнання шлюбу недійсним.

У студіях О.Левицького, В.Демидова, А.Лебедева та ін. [12; 4; 11] побіжно згадано бігамію. Ці вчені вказували на самотність шлюбно-сімейних відносин українців, характеризували негативні впливи норм російського права на еволюцію традиційних уявлень про родину, з'ясовуючи причини сімейних конфліктів й особливості їхнього розв'язання.

Серед сучасних дослідників історії сім'ї варто назвати праці російських і українських учених М.К.Цатурової, Б.М.Миронова, В.Ю.Лещенко, В.Л.Маслійчука, М.М. Сулими [23; 15; 13; 14; 22] та ін. Вони розглядали багатошлюбність у контексті осмислення історії сім'ї, церковної і державної політики шлюбно-сімейної політики тощо.

Однак слід зазначити, що недостатньо вивченими залишаються такі аспекти загальної проблеми, як діяльність духовних судів Православної Церкви з питань розгляду незаконних шлюбів православного населення в єпархіях Російської імперії XVIII ст.

Метою даної статті є дослідження поширеності такого явища, як багатошлюбність – двоєженство і багато-мужжя серед мирян XVIII ст., що було свідченням порушення умов законності шлюбу; аналіз причин бігамії, судової процедури розгляду таких справ і винесення рішень консисторіями Російської Православної Церкви; висвітлення ролі священнослужителів у освяченні незаконних шлюбів.

Перш ніж перейти до характеристики справ про багатошлюбність, слід з'ясувати канонічний бік цього явища. Судові рішення, що виносилися в таких справах, ґрунтувалися на правилах святого Василя Великого і VI Вселенського собору. Чоловік чи дружина, ухилившись від існуючого, законного шлюбу й уклавши другий, підлягали семирічній епитимії за перелюб. Особа, котра уклала шлюб із тією, що вже перебувала в шлюбі, здійснювала блуд.

30 березня 1716 року Петро I у 171 і 172 статті Військового статуту ухвалив: "кто при живой жене на другой сочетается браком, и таким образом будет иметь две жены, тот подвергается суду по церковным правилам. А ежели супруг, или хотя супруга к тому обманута, в супружество вступить с тем, кто же женат, оный от всякого наказания уволен, ив прежней чести и достоинстве содержим будет" [17]. За двоєженство ім-

ператор встановлював найвищу міру покарання – страту через відсічення голови [3, с.78].

У збережених справах архівних фондів міститься чимало справ, в яких підставою для розлучення подружжя є одруження особи при існуванні першого законного, не розірваного шлюбу. Виявляється, що двошлюбність була досить поширена. Дружини роками жили в розлуці з чоловіками. Різне місце проживання, заборонене законом, призводило до того, що подружжя не мало звісток одне про одного. Окреме проживання здебільшого не було навмисним: воно пояснювалося особливостями служби чоловіка, зокрема участю у військових походах. Дружина наважувалася укласти новий шлюб, вважаючи чоловіка померлим.

У 1757 р. архімандрит Київського Пустинно-Миколаївського монастиря Никифор у донесенні митрополитові Тимофію Щербацькому висловив занепокоєння: "<...> что мужья жену, а иные что жена мужа без причины оставя без вести чрез многие лета находятся, другие же во время войны <...> акций неведомо куда поделися, и об них известия никакого, в живых ли или померли, нет известия, почему оставленные лица по прожитии правильного, а иные и сверх правильного срока <...> а правила святых отцов позволяют по прожитии пяти лет мужу жену – понимать, а жену за мужа посягать, яко в книге Кормчей закон градский в главе "49" на листе "424" напечатанный, а ще без вести будет которое убо лице или муж в браке не придет тогда пять лет да требует или муж, или жена <...> пяти лет <...> будет окончание" [24, арк.1].

Важкою причиною, яка перешкоджала утвердженню одношлюбності, було кріпосне право. Найчастіше такі шлюби виникали серед залежного населення – кріпаків, холопів, кабальних. Це пояснюється їхніми побутовими, життєвими умовами, переходами з одного місця на інше в пошуках кращої долі. У другій половині XVIII ст., а особливо до остаточного запровадження імператрицею Катериною II кріпосного права, переходи селян були частими. Щоб заробити якісь гроші, вони йшли в найми, займалися тимчасовими підробітками тощо. Ініціаторами вінчання були й поміщики, яким належали селяни. Правда, інколи шлюб укладався з ініціативи самої нареченої, яка сподівалася на те, що чоловік не повернеться. Утім, коли він повертався, починався судовий розгляд, що завершувався скасуванням другого, незаконного, шлюбу.

Слід зауважити, що у середині XVIII ст. українські селяни ще не були кріпаками. Вони могли поміняти пана, переселитися в інше село або податися у степ, на південь, за межі Гетьманщини. Українські селянствласники, колонізуючи цілісні землі, заохочували селян емігрувати там, на деякий час звільняючи їх від податків. Юридично права селян на вільні переходи і землю поступово урізалися. Указом 1727 року центральна українська влада ухвалила рішення, згідно з яким селянин у разі переходу до іншого господарства втрачав усі права на своє колишнє майно й одержував лише свої особисті речі. 1738 року російський уряд заборонив переміщення селян між Слобідською Україною, Гетьманщиною і Росією [10, с.44].

Світська і духовна влада всіляко боролася з багатоженством. Указом імператриці Катерини II в 1790 р. священно- і церковнослужителям "повелено жен, коих мужья безвестно отлучились, отнюдь собою не венчать; а буди где таковые окажутся, о том немедленно в оную духовную дикастерію доносить, и ожидать о том резолюций в чем и прописками священно- и церковнослужители обязаны" [6, арк.3].

Двоємужниць і двоєженців повертали до першого законного чоловіка або дружини, якщо покинута особа

була ні в чому не винною і не заперечувала, тобто погоджувалася на відновлення подружнього життя. Винних карали, за церковними правилами, семирічною єпитимією. Однак на практиці траплялося, що єпитимія замінювалася тілесним покаранням, адже селяни, зайняті виконанням тяжкої чорної роботи, не мали можливості виконувати тривалу церковну спокуту. Чоловіків карали батогами, а жінок, зважаючи на їхню слабку стать, – різками. Особи, котрі одружилися з тими, хто вже перебував у законному подружньому житті і приховував цей факт, переважно отримували право на укладання нового шлюбу з вільною особою. Однак у Білгородській єпархії і їх, як грішників, піддавали очищувальній єпитимії [11, с.7-8].

Ініціаторами справ про втечу одного з подружжя були як чоловіки, так і жінки. Під категорію "двоєженців" потрапляли чоловіки, які одружилися, вважаючи, що перша дружина померла, або ті, котрі втекли від своїх дружин, приховавши свій шлюб і створили іншу сім'ю.

У 1751 р. в Чернігівській духовній консисторії розглядалася справа про двоєженство мешканця с. Хіляниці Чернігівського полку Якова Дмитрієва. Чоловік навчався гончарного ремесла в м. Сосниця; потім повернувся додому і почав працювати майстром із виготовлення горщиків. Почувши, що в козака Андрія Глобиченка є дочка на виданні Тетяна, він домовившись з майбутнім тестем і одружився 18-літнім у 1741 р. У шлюбі прожили два роки, в подружжя народилася дитина. Згодом Андрій помітив у жінки "<...> падучую черну болезнь і отошел в Киев по обещанию его для поклонения святым местам, пристал к жителю киевскому гончару Федору Щербине за работника" [7, арк.93в.].

Андрій чесно зізнався, що має законну дружину, хвору на епілепсію. У Федора Щербини чоловік прожив приблизно 20 тижнів. Гончар запропонував йому одружитися з його племінницею, вдовою Марією Плясуною. Вінчав пару священник Павло Лобок у 1744 р. Андрій приховав від панотця те, що має законну дружину. Три роки подружжя прожило разом, потім Дмитрієв повернувся до першої дружини Тетяни. На духовному суді Марія запевняла, що не знала про те, що в Андрія була перша законна дружина [7, арк.15]. На жаль, остаточне рішення консисторії у справі не збереглося.

У 1753 р. у Переяславсько-Бориспільській духовній консисторії розглядалася справа про двоєженця Івана Кравця, которого із "мнимою своєю женою" було доставлено для покарання [25, арк.4]. З'ясувалося, що Іван походив із м. Боброве, належав до козацького стану, служив у Полтавському полку; був одружений з Марією. Потім чоловік потрапив у полон до татар, звідти через два роки йому пощастило втекти. Він оселився у м. Сремівка. Кравець 11 років не бачив своєї дружини, тому й вирішив одружитися вдруге. Консисторія ухвалила таке рішення: на Івана та його другу дружину накласти єпитимію, а Марії дозволити отримати "венечную память" і знову вийти заміж [25, арк.19].

У 1765 р. у Переяславсько-Бориспільській духовній консисторії розглядалася справа про двоєженство міщанина Новомиргородського шанця Агафона Максимовича. Чоловік, будучи вдівцем, одружився вдруге з мешканкою Гадяцького полку Ганною Михайловою. Після трьох років подружнього життя вони переїхали в м. Золотоношу, де прожили два роки. Потім, за свідченням жінки, "пошли в Польскую область в город Канев и проживали тамо два года; а по проживании годов двоих в вышепоказанном городе Каневе он Агафон меня оставил, пошел сам" [29, арк.3].

Агафон подався на Волощину і до 1765 р. про нього не було жодних звісток. Відтак жінка вдруге вийшла заміж за Федора Маляра. Згодом вона прочула, що

перший чоловік проживає в м. Богуславі, а в шанці Новомиргородському знову одружився.

Викликаний на духовний суд, Агафон заявив, що певний час жив у м. Бендери, де торгував; потім мандрував українськими землями; одружився з Феодорою, через рік у подружжя народилася дитина. Сім'я оселилася в Новій Сербії, у Новомиргородському шанці, де через 4 роки дружина померла. Агафон утретє одружився з Дарією і живе з нею і нині. Учинок чоловіка консисторія визнала як перелюб і наклала 15 років єпитимії: "четыре да плачется, на пятый лет до послушает Божественные писания, четыре да припадает, и два лета к молитвам приобщается" [29, арк.7]. Однак Агафон утік зі своєю третьою дружиною Дарією.

Жінок, котрі виходили заміж при живому законному чоловікові, називали двоємушницями. За це духовний суд накладал на них церковне покарання – єпитимію. Так, у квітні 1744 року Військова колегія доносила в Синод про двоємушжя дружини солдата Бутверського піхотного полку Опанаса Рикова Марії Алерг'євої [18, л.4]. Проживала жінка у вотчині князя Микити Федоровича Волконського в селі Нова Слобідка. Священнику Марія сказала, що її перший чоловік помер, і той повинчав її з селянином Федором Степановим.

На допиті в духовному суді вона сказала, що Опанас, вирушаючи у похід, сказав їй, що коли його довго не буде, то вона може за іншого чоловіка вийти заміж. Його не було 3 роки. Тому Маріїна мати вмовила жінку знову одружитися. Марія просила священника і дяка, щоб вони написали їй "отпускное письмо дабы ей итти замуж" [18, л.10 об.]. Дяк виконав таке прохання, повинчав пару ієрей Давид без "венечной памяти". Однак невдовзі додому повернувся Опанас.

Коли справу було передано до духовного суду, з'ясувалося, що Давид уже помер, а дяк запевняв, що до "опускного письма" "руки не приложил", а видав його на прохання свого тестя священника [18, л.11]. При винесенні рішення суд урахував і те, що ієрей "<...> обвинчал без венечной памяти, а о смерти его Рыкова он по не спрашивал и следствия о том никакого не имел, и того ради по силе Святых Правил помянутого крестьянина Федора Степанова с женою Мариєю Алергьевою разлучить. И определено ей Марии жить с мужем помянутым солдатом Афанасием Рыковым" [18, л.7об.].

Таким чином, духовні особи – ієрей і дяк були винні у цьому незаконному шлюбі, адже благословляли його з порушеннями правил: не минуло п'яти років з часу зникнення першого чоловіка Марії, а лише три; вінчали без "венечной памяти". Крім того, на практиці ще використовували "отпускные письма", що було пережитком шлюбно-сімейних відносин попередніх епох.

Військова колегія у травні 1744 року доповідала в Синод про чолобитну солдата ярославського піхотного полку Михайла Бабинкова, який просив повернути законну дружину, котра за його відсутності вийшла заміж за іншого. На службу чоловік був зарахований у 1739 році "<...> а после ево осталась у него в доме прежнего его помещика Осипа Иванова сына Назарова жена его Домна Трофимова дочь, о которой он уведомился чрез мать свою Устинью Васильеву дочь, что оной помещик Названов бил ее плетьюми. Насильно отдал замуж за крепостного своего крестьянина, а как одного крестьянина зовут того не знает и просил, чтоб помянутую жену его Домну Трофимову дочь отдать ему по-прежнему" [19, л.1]. Про фінал справи говорити не доводиться, оскільки відсутні її опис і вирок. Дана справа є прикладом того, як поміщики розпоряджалися життям своїх кріпосних, втручаючись у їхні шлюбно-сімейні відносини, зокрема, насильно одружуючи.

5 березня 1753 р. Київська духовна консисторія заслуховувала донесення від полтавського протопопа Євстафія Могилянського, подане від ієрея Покровської церкви с. Мачухи Івана Андрієва. У ньому йшлося про те, що у 1734 р. "<...> во время нападения татарского жителя <...> Андрей Дяченко взят татарами в полон" [24, арк.3]. У нього залишилися дружина Олена. Через 7 років у 1744 р. жінка вдруге вийшла заміж за односельця Стефана Баклицького. Подружжя прожило в шлюбі 9 років, народило трьох дітей. Несподівано з полону повернувся Андрій і "желает с оною своею женою Еленою жить по-прежнему, о чем и просил он священника" [24, арк.3-3зв.]. Жінка не хотіла до нього повертатися, адже від другого шлюбу вже мала трьох дітей. Рішення консисторії було таким: у зв'язку з тим, що згідно з Кормочою книгою вже минуло 5 років, як зник законний чоловік, і не відомо було те, чи живий він, жінці дозволили жити з другим чоловіком. Андрієві ж дозволили знову одружитися з вільною жінкою.

Єпитимію за двоєженство наклали і на мешканця с. Хоцок Переяславської протопопії Потапа Доценка. Справа проти нього була порушена в Переяславсько-Бориспільській духовній консисторії 1761 р. Чоловік мав законну дружину Палажку, яку залишив і одружився в іншому селі з Уляною Безуглою [26, арк.23].

У 1765 р. в Переяславсько-Бориспільській духовній консисторії розглядалася справа про двоємужжя мешканки слободи Ташинки протопопії фортеці святої Єлизавети Агафії Дмитрієвої, дружини запорозького козака Степана Губи, за якого вона вийшла заміж у слободі Аджалія в 1758 р. Чоловік певний час був відсутній удома, а жінка, не дочекавшись його, вийшла заміж у 1764 р. за "великороссийского человека Козьму Мазяна" [27, арк.2]. Несподівано Степан повернувся і побажав повернути собі дружину. Свою відсутність він пояснював тим, що був на заробітках. На духовному суді Агафія запевняла, що вважала його померлим. Консисторія наклала на жінку єпитимію на 5 років і наказала повернутися до першого чоловіка, а її другого чоловіка, "поелику он в неведении по свидетельству оных купцов женился, от вины освободить" [27, арк.19]. Він отримав право знову одружитися. Крім того, консисторія покарала священика, котрий освятив другий незаконний шлюб.

1765 р. Переяславсько-Бориспільська духовна консисторія почала розглядати справу про двоємужжя мешканки с. Коробівки Олени Маломуж. Жінка прожила з першим чоловіком Кіндратом Литвином півтора роки, потім він подався на Запорозьку Січ, жінка залишилася жити зі свекрухою [28, арк.2]. Зрештою "с позволения свекрови пошла и перешедши правую сторону Днепра в м. Золотоношу жила годо с два, а на третий вышла замуж за второго мужа, подсуседка хоружого Григория Мозока Ивана Безкровного, вдовца" [28, арк.2-2зв.]. У них народилося троє дітей. Після смерті чоловіка, два роки Олена жила вдовою. Раптом додому повернувся її перший чоловік, "кой живучи в разных господ в работах жизнь: зимой находился при дворе господина обозного полковника Стефана Гайворонского в работнической должности" [28, арк.2зв.], почав розшукувати свою дружину. Він забажав повернути собі Олену, однак "показанный Литвин, проживши некоторое время <...> неведомо куда пошел и неизвестно где ныне находится" [28, арк.4].

У 1766 р. Переяславсько-Бориспільська духовна консисторія розглядала справу "О наложении епитимии на крестьянку слободы Омелицкой Крохмаль Параскеву, запорозького казака Кислицу Тараса, вступивших в брак при жизни первого мужа, и на священника слободы Деревки Подруцкого Андрея за нарушение духовного регламента". Параска і Тарас пояснювали, що вінча-

лися не у своїй парафії через надто високу плату, яку запросив із них ієрей. Жінка переконувала суд у тому, що думала, що її чоловік помер, адже від нього нічого не було звісток чотири роки. Крім того, ченці розповіли їй, що бачили Парасчиного чоловіка хворим, тому, ймовірно, він уже помер. Параска й Тарас переконували суд, що вони ще плотським гріхом "не сообщались" [30, арк. 11зв.]. Тож єпитимія була дещо пом'якшена: їх покарано лише "словесным наказанием и увещанием" [30, арк.12]. Було покарано і священика.

7 квітня 1768 року в Синоді слухали клопотання генерал-фельдмаршала, сенатора і кавалера графа К.Розумовського щодо кріпачки колезького радника Михайла Досадіна Мотрони Федорової, яка вийшла заміж при живому чоловікові. З'ясувалося, що "<...> крепостная ж его советника женка Матрена Федорова дочь, оставя мужа своего крепостного <...> в города Устюга Железнопольского уезду из селища Смыкова бежала и в замужестве смоленского пехотного полку за цирюльником Андреем Каменщиковым находится, и просил потому об отдаче показанной жены по прежнему мужу ее реченному крепостному человеку его, взяв у оного цирюльника <...>" [20, л.1]. Мотрона підтвердила те, що дійсно близько 17 років тому вона була видана заміж за дворового Павла Сидорова, з котрим прожила менше року. Однак через претензії і нападки на неї з боку прикажчика Артема Фука нова жінка втекла. У бігах вона перебувала 10 років, а потім вийшла заміж за цирюльника смоленського піхотного полку Андрія Каменщикова, не маючи ні найменшого уявлення про те, живий її чоловік чи ні. Причому, на момент розгляду справи виявилось, що її першого чоловіка в селі справді не було [20, арк.11об.]. Другому чоловікові Мотрона сказала, що вона є колишньою дружиною матроса. Таким чином, справу порушував поміщик, котрий був зацікавлений у поверненні кріпачки, однак певної законної причини для цього не мав, оскільки не відомо було де перебуває перший Мотронин чоловік і чи живий він.

Мешканка м. Мглин заміжня Агрипина Сущик удруге вийшла заміж. Справа про її двоємужжя розглядалася в Чернігівській духовній консисторії з березня 1776 по 1784 рік і розгорнулася аж на 121 аркуш. У ній йшлося про те, що "обвенчание жителя Мглинского Василия Сущика во время бытия его чрез пять лет с погонщиком жены его Агрипины с другим мужем, молодчиком Степаном Пивоварским" [8, арк.103]. З'ясувалося, що місцевий мешканець Онуфрій Ляхов запевнив жінку, що її чоловік, котрий утік, точно помер, адже він сам його поховав. Це дало жінці підстави знову вийти заміж. Справа залишилася не закінчено, тому ми не знаємо, чим вона завершилася.

У 1784 р. козак с. Бірок Остерського повіту подав скаргу в Чернігівську духовну консисторію, в якій просив повернути йому законну дружину. У зверненні він зазначав, що "с первою своею женою Анною, хотя бы она за другим уже мужем была, пожелаю опять супружески жить. Означенная первая моя жена Анна, точно вышла в замужество за гусара Туза, состоит теперь в отлучке, я ж супружески с нею жить имею желание" [19, арк.1]. На покарання чекали Ганна, яка втекла, її другий чоловік молдаванин Іван Туз, і священик, котрий їх повинчав Петро Заставський. Справа не закінчена.

27 вересня 1793 року із Єлисаветградського духовного правління до Катеринославської духовної консисторії надійшов рапорт. У ньому йшлося про порушення справи козаком Аникієм Куракіним проти його дружини Агафії. Останній у грудні 1788 року пішов із станиці Покровської у Херсонський повіт до поміщика на заробітки, "а жену свою Агафию оставил в станице Покровской, которая по

отлучении его вышла в замужество за запорожского казака Ивана Веретенникова, а потому просил об отдалении ему по-прежнему жены его Агафьи" [5, арк.1].

Під час розгляду справи у консисторії було з'ясовано, що священник Йосип Міханшин, котрий вінчав подружжя, 5 лютого 1793 року помер. Сам ініціатор порушення справи Аникій Куракін на виклик до консисторії не з'явився. Потім було взято свідчення у 20-річної Агафії Петрової і 25-річного Івана Веретенникова. Жінка розповіла, що матір'ю у 14-річному віці була видана заміж за сина вдівця Василя Куракіна Аникія. Через рік подружнього життя він пішов на заробітки і не з'являвся 5 років. Потім Агафія вдруге вийшла заміж за козака Івана Веретенникова [5, арк.2-2зв.], з яким прижила двох дітей, котрі ще маленькими померли. Веретенников наполягав на тому, ніби Агафія запевнила його, що її першого чоловіка вже немає в живих. На жаль, у даній справі немає рішення духовної консисторії. Однак, вивчаючи аналогічні справи, можна передбачити вирок: повернутися Агафії до першого законного чоловіка Аникія після відбуття ними обома епитимії.

Отже, багатозлюбність була поширена серед мирян Російської імперії XVIII ст. Її причини крилися в соціально-економічних, політичних обставинах того історичного періоду. Чоловіки залишали своїх дружин найчастіше через мобілізацію на військову службу (рекрутські набори); бажання переселитися, обжитися на незаселених слободах; заробітки. Жінки покидали своїх чоловіків, як правило, через сімейні конфлікти, сварки; заробітки. Потрібно зважати на те, що жінки, котрі мали дітей, не могли піти з дому (хоча були й винятки).

Певну роль у процесі багатозлюбності відігравали і священнослужителі, які вінчали пари чи з матеріальної вигоди, чи з незнання реального сімейного стану осіб, котрі заявили про бажання укласти шлюб. Вони розуміли, що мали всі шанси не бути покараними, тому іноді й ризикували, навіть не маючи достатніх підтверджень відсутності перешкод для вінчання. Тож панотці освячували шлюби, які потім визнавалися незаконними, і самі несли покарання від духовних судів. Часто про існування незаконного шлюбу ставало відомо через багаторокові після його укладання, випадково або через подання скарги рідними чи близькими подружжя.

Перспективами подальших досліджень даної теми може бути розширення джерельної бази дослідження, хронологічних і територіальних меж.

1. Бердников И.С. Краткий курс церковного права / Илья Степанович Бердников. — Казань : Типография Императорского университета, 1888. — 483 с. 2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов. — Ростов-на-Дону: Изд-во "Феникс", 1995. — 640 с. 3. Военные уставы Петра Великого / Под ред. Н.Л. Рубинштейна. — М.: Тип. Б-ки им. Ленина, 1946. — 80 с. 4. Демидов В. Церковно-судебная практика по делам брачным в Белгородской епархии / В. Демидов // Харьковский сборник. — 1891. — Вып. 5. — С.53-92; 1895. — Вып. 9. — С.100-128. 5. Державний архів Одеської області. — Ф.37. — Оп.1а. — Спр.43. 6. Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). — Ф.679. — Оп.5. — Спр.34. 7. ДАЧО. — Ф.679. — Оп.1. — Спр.662. 8. ДАЧО. — Ф.679. — Оп.1. — Спр.1120. 9. ДАЧО. — Ф.679. — Оп.1. — Спр.1311. 10. Когут, Зенон. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830 / Зенон Когут. — К.: Основи, 1996. — 317 с. 11. Лебедев А. О брачных разводах по архивным документам Харьковской и Курской духовных консисторий / А. Лебедев // Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских. — 1887. — Книга II. — С.2-30. 12. Левицкий О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. / О. Левицкий // Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. — К., 1909. — Часть XVIII, т. III. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII — С.1-120; Левицкий О. Невинчани шлюби на Україні / О. Левицкий // Записки Українського наукового товариства в Києві. — 1909. — Книга III. — С.98-107; Левицкий О. / О. Левицкий Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI-XVII ст. // Киевская старина. — 1900. — № 1. — С.1-15. 13. Лещенко В. Ю. Русская семья (XI-XIX): Монография / В. Ю. Лещенко. — СПб.: СПГУТД, 2004. — 608 с. 14. Маслійчук В. Дев'янтна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х — 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) / В. Маслійчук // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. — 2005. — Вип.5. — С.197-215; Маслійчук В. Насильство в родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / В. Маслійчук // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. — 2007. — Вип.7. — С.243-263. 15. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII-начало XX вв.) / Борис Николаевич Миронов. — СПб.: Издательство "Дмитрий Булавин", 1999. — Т. 1. — 548 с.; Т. 2. — 566 с. 16. Павлов А. 50-я глава Кормчей книги, как исторический и практический источник русского брачного права / Алексей Павлов. — М., 1887. — 452 с. 17. Полное собрание законов Российской империи. — Т. V. — № 3006. 18. Российский государственный исторический архив (далі — РГИА). — Ф.796. — Оп.25. — Д.252. 19. РГИА. — Ф.796. — Оп.25. — Д.299. 20. РГИА. — Ф.796. — Оп.49. — Д.29. 21. Суворов Н. С. Учебник церковного права / Николай Семенович Суворов. — М.: Т-во "Печатня С. П. Яковлева", 1912. — 531 с. 22. Сулима М.М. Грехи розмаїтї: епитимійні справи XVII-XVIII ст. / Микола Матвійович Сулима — К.: Фенікс, 2005. — 256 с. 23. Цатурова М.К. Русское семейное право XVI-XVIII вв. / М. К. Цатурова. — М.: Юрид. лит., 1991. — 112 с. 24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДАІК). — Ф.127. — Оп.152. — Спр.25. 25. ЦДАІК. — Ф.990. — Оп.1. — Спр.194. 26. ЦДАІК. — Ф.990. — Оп.1. — Спр.360. 27. ЦДАІК. — Ф.990. — Оп.1. — Спр.526. 28. ЦДАІК. — Ф.990. — Оп.1. — Спр.527. 29. ЦДАІК. — Ф.990. — Оп.1. — Спр.528. 30. ЦДАІК. — Ф.990. — Оп.1. — Спр.586.

Надійшла до редколегії 27.01.10

М. Сайчук, асп.

ПОЛІТИЧНІ МОТИВИ В РАДЯНСЬКОМУ ЕКСПОРТІ НАФТИ ТА ПРИРОДНОГО ГАЗУ ДО КРАЇН РАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ І НА ЗАХІД

В статті досліджено зв'язок між експортом нафти і природного газу з СРСР та радянською зовнішньою політикою. З'ясовано, що продаж енергоресурсів був важливим інструментом поширення геополітичного впливу Радянського Союзу.

The article deals with the issue of impact of Soviet oil and natural gas exports on foreign policy of the USSR. The author places special emphasis on the idea that by means of export of energy resources the Soviet Union tried to expand its geopolitical influence on the world stage.

Радянське керівництво завжди розглядало зовнішньоторговельну діяльність як політичний інструмент впливу. Зовнішня торгівля СРСР і політичне завдання по підтримці односторонніх закордонних, стабілізації васальних режимів у Східній Європі завжди були тісно переплетені. Також СРСР використовував свій експорт, щоб маніпулювати процесом прийняття ключових політичних рішень у розвинутих західних країнах [7; с. 186].

Експорт енергоресурсів в якості політичного інструменту впливу СРСР почав застосовувати після Другої світової війни, хоча радянська економіка сама знаходи-

лася у важкому стані. Так, в 1948 р. більше за всіх радянських поставок нафтопродуктів отримала Югославія, але в 1949-ому повністю втратила ці поставки через зміну ставлення Сталіна до режиму Й.Тіто. Натомість Фінляндія, з точки зору радянського керівництва, вела правильну зовнішню політику, тому отримала в 1949 р. нафтопродуктів більше, ніж будь-яка країна, після Болгарії [10; с. 126-128].

З 1950-х рр. експортна політика Радянського Союзу отримала чіткі політико-ідеологічні орієнтири. Дешеві енергоресурси стали важливою формою підтримки